

Turan Əkbərli
BSU
turanzaaur@gmail.com

LİŖVİSTİK VƏ ETNOQRAFİK LAKUNLAR

Açar sözlər: *lakunlar, ekvivalentlik, linqvistik lakunlar, etnoqrafik lakunlar.*

Key words: *lacunas, equivalence, linguistic lacunas, ethnographic lacunas.*

Ключевые слова: *лакуны, эквивалентность, лингвистические лакуны, этнографические лакуны.*

Dilçilikdə *lakun* anlayışına müxtəlif şərhlər verilir. Lakunların konkret bir tərfi yoxdur. Vereşaqın və Kostomarov onları “**ekvivalentsiz leksika**”, R.Budaqov “**Mətnin qaranlıq məqamları**”, V.Qaçev “**Qırıntı, artıq bir hissə**” (Заусеницы), Y.Stepanov isə bu ifadələri “**dilin semantik xəritəsində ağ ləkələr**” adlandırmışdır [1, 225]. Rus dilçiliyində lakun nəzəriyyəsi irəli sürülmüşdür. Lakunların təsnifatı problemi bir çox dilçilərin tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Verilən təsnifatlar müxtəlif dil prinsiplərinə əsaslanır. Q.A.Antipov, O.A.Donskix, İ.Y.Morkovina, Y.A.Sorokin “**Текст как явление культуры**” adlı əsərlərində lakunların dörd növünü müəyyən etmişlər: **subyektiv lakunlar, fəal-kommunikativ lakunlar, mətn lakunları və mədəni məkan (landşaft) lakunları** [6, 191].

İ.A.Sternin və onun həmkarları lakunların bir necə növünü təklif etmişlər: **maddi və mücərrəd lakunlar; ümumi və xüsusi lakunlar; dillərarası və dildaxili lakunlar; motivləşən və motivləşməyən lakunlar; nitq hissələri ilə əlaqəli lakunlar**[10].

Etno-psixolinqvistikada lakunların üç növü verilir: **dil lakunları** (leksik, üslubi, qrammatik lakunlar); **kulturoloji lakunlar** (etnoqrafik, psixoloji, davranış və kinesik lakunlar) və **mətn lakunları** [3, 94]

Məşhur rus dilçisi V.L.Muravyovun təsnifatı xüsusi maraq doğurur. O, lakunları sistemli şəkildə araşdıraraq, leksik lakunları iki böyük qrupa bölməyi təklif edir: **linqvistik və etnoqrafik lakunlar** [2, 147]. Linqvistik lakunlar nisbi, mütləq, vektor və üslubi lakunlara, etnoqrafik lakunlar isə nisbi, mütləq, vektor və assosiativ lakunlara bölünür [2, 147].

Y.S.Stepanov öz növbəsində lakunları yalnız mütləq və nisbi olmaqla iki yerə bölmüşdür [3, 93].

Gəlin V.L. Muravyev tərəfindən verilən təsnifatı diqqətlə incələyək. **Mütləq linqvistik lakunlar** müəyyən bir anlayışı ifadə edən söz və ya sabit

söz birləşməsinin müqayisə olunan iki dildən birində olub, digərində olmaması ilə əlaqəlidir. Mütləq linqvistik lakunlara çoxlu sayda nümunə göstərmək olar. Məsələn: “**кипяток**” sözünü Azərbaycan və ingilis dillərində rus dilində olduğu kimi bir sözlə ifadə etmək mümkün deyil. “Кипяток” sözünün Azərbaycan dilində qarşılığı “**qaynar su**”, ingilis dilində isə “**boiling water**” söz birləşmələri ilə verilə bilər. Rus dilində bir sözlə ifadə olunan “**именинник/именинница**” ifadəsinin də Azərbaycan və ingilis dillərində qarşılığını bir sözlə vermək olmur. Göstərilən söz Azərbaycan dilində “**ad günü keçirilən adam**”, ingilis dilində isə “**man or boy (woman or girl) celebrating his name day**” şəklində ifadə olunur. İngilis dilində müəyyən bir ictimai hadisə, əsasən də rəqs və qonaqlıqda utandığı və ya insanlar arasında tanınmadığı üçün kənar qalan, rəqsə dəvət edilməyən qız “**wallflower**” adlanır. Azərbaycan dilində bu sözün mahiyyətini ifadə edən söz yoxdur.

V.L.Muravyov “**Лексические лакуны**” kitabında mütləq lakunları söz və frazeoloji birləşmələrə bölgür [4, 7]. Müəllif kitabında rus və fransız dilləri nümunəsində lakunları müqayisə edir, mütləq lakunların hər iki növünə müxtəlif misallar gətirir. Yuxarıda sadaladığımız “**кипяток**” və “**именинник/именинница**” sözləri Azərbaycan və ingilis dillərində söz formasında olan mütləq lakun hesab olunur. Rus dilində “**одно**” affiksinin sözlərə qoşulması ilə formalaşan bir çox mürəkkəb sözlər (однокурсник, однолюб, однолетки və s.), eləcə də “**ровесник**”, “**сутки**” sözləri isə fransız dilində sözlə ifadə olunan mütləq lakunlardır. V.L.Muravyov frazeoloji birləşmə formasında olan mütləq lakunlara “**Доброе утро!**”, “**С приездом!**”, “**На здоровье!**” ifadələrini nümunə göstərmişdi. Bu ifadələr fransız leksikasında mütləq lakun hesab olunan rus frazeologizmləridir.

L.İ.Boqdanova qeyd edir: “Lakunlardan söz açdıqda mütləq vurğulama lıy ki, bu və ya digər sözün müqayisə olunan iki dildən birində olmaması həmin dildə sözlərin “qıtlığı, kasadlığından” xəbər vermir [3, 95]. O bunu daha çox cəmiyyətin verilən sözə tələbatının olmaması ilə əlaqələndirir.

Mütləq lakunlardan fərqli olaraq **nisbi lakunlar** təhlil olunan iki dildə müəyyən bir sözün istifadə tezliyi ilə əlaqəlidir. Bəzən müəyyən bir söz müqayisə olunan dillərin birində tez-tez istifadə olunduğu halda, digər dildə az tətbiq olunur, yaxud heç nəzərə çarpmır. Nisbi lakunlar iki dilin eyni qrammatik kateqoriyasında müşahidə olunur. Azərbaycan, ingilis və rus dillərində aşağıda verilmiş nisbi lakunlara nəzər salaq.

“**Kişilik**”, “**namus**”, “**qeyrət**” məfhumu ifadə edən “**папақ**” Şərqdə, xüsusən də Azərbaycan xalqı arasında böyük rəmzi məna daşdığı üçün dilimizdə digər dillərə nisbətən daha geniş assosiasiyalar yaradır: milli rəqsimiz

olan **“Papaq rəqsi”**, milli bayramımız olan Novruzda **“digərlərinin qapısına papaq atmaq”** adəti, **“Azərbaycan kişinin papağı onun qeyrət simvoludur”** fikri, “papaq” məfhumu ilə əlaqəli yaranan müxtəlif atalar sözləri (**“Papaq başda yırtılar, başmaq ayaqda”**, **“Doğru danışanın papağı yırtıq olar”**, **“Qızı otaqlıya yox, papaqlıya ver”** və s.) və frazeoloji birləşmələr (**“papağını qabağına qoyub fikirləşmək”**, **“papağını qoltuğuna vermək”**, **“papağını göyə atmaq”** və s.).

İndi isə gəlin ingilis dilində verilmiş nümunələri nəzərdən keçirək. Məlumdur ki, kenquru Avstraliyada hamının sevdiyi heyvandır və qitənin rəmzi hesab olunur. Bu səbəbdən Avstraliya ingiliscəsində **“kangaroo”** (kenquru) sözünün istifadə olunduğu çoxlu sayda slenq və frazeoloji birləşmələr mövcuddur: **a kangaroo court** (rəsmi olmayan mərhkəmə), **to have kangaroos in (one’s)/the top paddock** (dəli olmaq), **to be happy as a boxing kangaroo in fogtime** (qəmgin və narazı olmaq), **to kangaroo a car** (tez-tez dayanaraq maşını sürmək), **kangaroo dog** (kenquruları ovlamaq üçün istifadə olunan ov itləri) və s. **“Eucalyptus”** yaxud **“gumtree”** (evkalipt ağacı) Avstraliya təbiətinin simvolu hesab olunur. Avstraliya ingiliscəsində bu sözün işləndiyi xeyli slenq və frazeoloji birləşmələrə rast gəlmək olar: **as mad as a gumtree** (dəli, çılgın adam haqqında), **to have gumleaves growing out of ears** (axmaq, səfeh insan haqqında), **to have seen one’s last gumtree** (təhlükədə olmaq) və s.

Rus dilində isə **“щука”** sözünün istifadə olunduğu bir çox ifadə mövcuddur. **“И щуку бросили в реку”** ifadəsi İ.A.Кривовun “Щука” (1830) təmsilindən sitat gətirilmişdir [9]. Digər bir ifadə **“по щучьему велению”** şərq slavyanların **“По щучьему велению”** (“Емеля дурак”) adlı xalq nağılından götürülmüşdür [5]. **“На то и щука в реке, чтобы карась не дремал”** ifadəsi isə “təhlükənin yaxınlaşması insanı daha diqqətli, ehtiyatlı olmağa vadar edir” mənasını daşıyır. Bundan əlavə “щука” sözü soyadları, yer və göl adlarının formalaşmasında istifadə olunur (дед Щукаръ, Щукин, Щукарев, озеро Щучье). Yuxarıda sadalanan nümunələrdən görüldüyü kimi, nisbi lakunlar bir dildə digər dillərə nisbətən daha geniş mənə daşıyır, müxtəlif slenq, frazeoloji birləşmə və atalar sözlərinin formalaşmasında iştirak edirlər. Həqiqətən də, Azərbaycan dilində “kenquru” (kangaroo) və “durna balığı” (щука) sözləri heç bir ifadə, birləşmə yaratmır. Eləcə də, “papaq” sözü ingilis və rus dillərində dilimizdə olduğu qədər geniş mənə ifadə etmir.

İki dilin leksik sisteminin müqayisəsi zamanı kəmiyyət fərqlərinin müşahidə olunduğu lakunlara da rast gəlmək olur. Kəmiyyət fərqi müqayisə olunan iki dildəki sözlərin mənə həcmələrində olan uyğunsuzluqdan irəli

gəlidir. Belə lakunlar **vektor lakunları** adlanır. V.L.Muravyov vektor lakunları ilə bağlı fikrini aşağıdakı bənzətmə ilə izah edir: Dilləri iki müşahidəçi ilə müqayisə etmək olar, onlardan biri hansısa bir əşyaya uzaqdan baxır, digər müşahidəçi isə predmetə yaxın yerdədir və daha xırda detalları fərqləndirir [4, 15]. Müxtəlif dillərdə verilən aşağıdakı nümunələrə nəzər salağ. Məlumdur ki, Azərbaycan dilində **“barmaq”**, rus dilində **“палец”** və ingilis dilində **“finger”** sözləri mövcuddur və bütün əl və ayaq barmaqlarının əvəzinə istifadə olunur. Fransız dilində isə “barmaq” sözü lakun hesab olunur, çünki **doigts (əl barmaqları), orteils (ayaq barmaqları), pouces (baş barmaq)** sözlərini ümümləşdirən “barmaq” sözü bu dildə mövcud deyil. Digər bir nümunəyə nəzər salağ: rus dilində **“свекровь/свекр”** və **“теща/тесть”** sözlərinin qarşılığı uyğun olaraq Azərbaycan dilində **“qaynana/qaynata”**, ingilis dilində isə **“mother-in-law/ father-in-law”** şəklindədir. Göründüyü kimi, müqayisə olunan digər iki dildən fərqli olaraq rus dilində qadın və kişinin ana, atası fərqli adlandırılır (qadına görə onun həyat yoldaşının ana və atası – “свекровь/свекр”, kişiyə görə onun həyat yoldaşının ana və atası “теща/тесть” hesab olunur). Azərbaycan və rus dillərində qadın və kişinin ailə qurmasını ifadə edən **“ərə getmək”** – **“выходить замуж”**; **“evlənmək”** – **“жениться”** sözlərinin ingilis dilində ekvivalenti **“to marry”** şəklindədir. Yəni ingilis dilində həm qadın, həm də kişinin ailə qurması eyni sözlə ifadə olunur.

Bəzən müqayisə olunan iki dildə eyni məna daşıyan söz yaxud söz birləşməsinin birində üslubi çalarlar olduğu halda, digərində olmur. Lakunların bu növü **üslubi lakunlar** adlanır. Məsələn, rus dilində **“глаза”** sözünün sinonimi olan **“очи”** üslubi çalarlara malikdir və bu sözün nə Azərbaycan, nə də ingilis dillərində eyni şəkildə üslubi çalarları olan qarşılığı yoxdur. Bu səbəbdən, “очи” sözü Azərbaycan və ingilis dillərində üslubi lakun hesab olunur. İngilis dilində çoxlu sayda poetik ifadə mövcuddur və onlar Azərbaycan dilində üslubi lakun hesab olunurlar. Məsələn: qız – girl, **maid** (poetic word), nigah – marriage, **nuptials** (poetic word), at – horse, **steed** (poetic word)

Yuxarıda sadalanan mütləq, nisbi, vektor və üslubi lakunlar linqvistik lakunlardır. Onların mövcudluğu dildaxili amillərdən asılı olur. V.L.Muravyovun təsnifatına görə, lakunların digər bir növü **etnoqrafik lakunlardır**. Etnoqrafik lakunlar etnolinqvistik və milli-mədəni planda dilxarici amillərdən asılı olurlar. Belə lakunlar bu və ya digər xalqın həyat tərzilə əlaqəli olub, müəyyən bir realinin bir mədəniyyətdə olub, digərində olmaması nəticəsində yaranırlar. B.V.Belyayevin “əgər müxtəlif şəraitlərdə yaşayan müxtəlif xalqlar anlayışları təmamilə eyni şəkildə dərk etsəydilər, bu, bir möcüzə

olardı” fikri təsadüfi deyil [4, 28]. Etnoqrafik lakunların mütləq, nisbi, vektor və assosiativ növləri mövcuddur. Etnoqrafik lakunlara aşağıdakı nümunələri göstərmək olar: məsələn, “**семечки**” (günəbaxan tumları), “**зеленый лук**” (göy soğan), “**одуванчик**” (zəncirotu) sözləri rus və fransız dillərində eyni mahiyyət daşıyır. Verilən predmetlər hər iki ölkədə mövcud olsa da, onların istifadəsində fərqlər vardır. Belə ki, rusalardan fərqli olaraq fransızlar günəbaxan tumlarını yeməyə qatmırlar, göy soğan yemirlər və fransızlardan fərqli olaraq, rus mətbəxində zəncirotu salata ekzotik salat kimi tanınır. Verilən bu sözlər nisbi etnoqrafik lakunlar hesab olunur. Digər bir nümunəyə nəzər salaq: ingilis dilində “**lawyer**” (hüquqşünas, vəkil) sözüylə yanaşı, bu ixtisasın müxtəlifliyini ifadə edən digər bir neçə söz mövcuddur: **barrister** (məhkəmədə çıxış etmək hüququ olan vəkil), **solicitor** (məhkəmədə çıxış edən vəkilin işlərinə köməklik edən şəxs), **counsel** (müşərilərə məsləhət verən vəkil), **counsellor** (müxtəlif hüquqi suallarla bağlı məsləhət verən vəkil), **advocate** (yüksək ixtisaslı vəkil). İngilis dilindən fərqli olaraq Azərbaycan dilində vəkillik xidmətini ifadə edən bu qədər söz yoxdur. Verilən bu nümunəni vektor etnoqrafik lakun hesab etmək olar. Etnoqrafik lakunların digər bir növü **assosiativ lakunlardır**. Hər bir dildə elə sözlər mövcuddur ki, onlar həmin dildə müəyyən assosiasiyalar yaratdığı halda, digər dillərdə yaratmırlar. Belə sözlər assosiativ lakunlar adlanırlar. Məsələn: “**Горько!**” sözü rus xalqında toyla bağlı assosiasiya yaradır. Rus ənənələri ilə tanış olmayan əcnəbi isə bu ifadəni məcazi mənada başa düşmür, yalnız sözün ilkin mənasını (acı) dərk edir.

Lakunların təsnifatının təhlili göstərir ki, müxtəlif alimlər onların müxtəlif növlərini müəyyənləşdirərək fərqli şəkildə təsvir edirlər. Göründüyü kimi, lakunlar dil və mədəniyyətlərin müqayisəsi zamanı aşkar olunurlar. Onların tədqiqi müəyyən bir xalqın mədəniyyəti və mentaliteti ilə yaxından tanış olmaq imkanı yaradır. Bu səbəbdən lakunların mahiyyəti və təsnifatının təhlili mühüm əhəmiyyət daşıyır. Yuxarıda istinad etdiyimiz təsnifatlar lakunların mahiyyəti və müxtəlif dillərdə xüsusiyyətləri barədə müşahidələrimiz ingilisdilli ədəbiyyat nümunələrinin dilimizdə canlandırılması zamanı lakunların hansı leksik və bədii çalarlarla oxucuya təqdim edilməsinə rəy bildirməyimizə yardımçı olacaq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Жаркова. Т.И. Лакуны в межкультурной коммуникации. - Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики. 2011. № 13. с. 225-227. <https://cyberleninka.ru/article/lakuny>

2. Кустова А.Е. Лингвистические и этнографические лакуны французского и русского языков. - Политическая лингвистика, Нижний Тагил, 2006, с.147-151. <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskie>
3. Ларина Т.В. Озюменко В.И., Лакуны и безэквивалентная лексика как фиксаторы специфики языка и культуры. - Вестник РУДН, серия «Русский и иностранные языки и методика их преподавания», 2013, № 4, с.93-100.
4. Муравьев В.Л. Лексические лакуны. - Владимирская типография Союзполиграфпрома, 1975 г., 97 с.
5. “По шучьему велению”, Народные сказки, Журнал «Костер», Санкт-Петербург, 2006, с.15-18. www.books.kostyor.ru
6. Рябова М.В., Мирошниченко К.В. К проблеме элиминирования лакун культурного фонда // Альманах современной науки и образования, № 5 (48) 2011, с. 190-192.
7. Hale K., Gaps in grammar and culture // Linguistics and anthropology: in Honor of C.F. Voegelin. - Jisse, 1975, pp.295-315.
8. <https://main.isuct.ru/files/dept/ino/mkk3.doc>
9. <https://vsebasni.ru/krylov/shuka.html>
10. https://journal.kfrgteu.ru/files/1/2012_8_25.pdf

Turan Elekperli

Summary

Classification of lacunas: linguistic and ethnographic lacunas

The purpose of this study is to investigate different classifications of lacunas in modern linguistics. There are plenty of classifications of them, but the most popular one belongs to the well-known russian linguist V.L.Muravyov. He divided all lacunas into two big groups: linguistic and ethnographic lacunas. They are also subdivided into several groups. He explained them and gave a lot of examples to each one.

Туран Алекперли

Резюме

Классификация лакун: лингвистические и этнографические лакуны

Целью данной статьи является рассмотрение разных классификаций лакун в современной лингвистике, с акцентом на наиболее известного принадлежущую В.Л.Муравьеву. Приведены примеры дихотомного деления лакун на две большие группы, которые в свою очередь, делятся на несколько подгрупп.

Rəyçi: fil.e.d., prof.F.Qurbanova